

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРАЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2024. 11 (4)

қазан-желтоқсан

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген. Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (дүниежүзі және Қазақстан тарихы), деректану және тарихнама, археология, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2024
© Авторлар ұжымы, 2024

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аяған Бүркітбай Гелманұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Голден Кэти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University). (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры. (Қазақстан)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Канзас университеті. (АҚШ)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы — филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы — археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР ҒЖБМ ҒК Ө. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы — PhD, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Астана қаласындағы филиалының директоры. (Қазақстан)

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан)

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история (всемирная история и история Казахстана), источниковедение и историография,
археология, этнология, антропология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Коллектив авторов, 2024

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович — доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University). (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет. (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби. (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамбетович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович — доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич — археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А. Маргулана КН МНВО РК. (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Козыбаева Махаббат Маликовна — PhD, директор филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM “Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology” of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. 14602-IIA dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history (world history and history of Kazakhstan), source studies and historiography, archeology, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Journal website: <https://edu.e-history.kz>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2024
© Group of authors, 2024

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK. (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State SCMSHE RK. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

Golden Kathie Stromile — PhD, Mississippi Valley State University. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University. (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies. (Kazakhstan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

Matyazhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich — Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art. (Kazakhstan)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich — archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kozybayeva Makhabbat Malikovna — PhD, Director of Astana branch of the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 11. Is. 4, pp. 840-853, 2024
Journal homepage: <https://edu.e-history.kz>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2024_11_4_840-853

SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF THE JADIDIST MOVEMENT IN KAZAKHSTAN AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

Gauhar Batyrbekkyzy^{1*}, *Sayan T. Shylmambetov*², *Aidana M. Idrisova*³

¹South Kazakhstan University named after M. Auezov
(5, Tauke Khan Aven., 160012 Shymkent, Republic of Kazakhstan)
PhD, associate professor
 <https://orcid.org/0000-0003-1356-7770>. Email: goha_batyr@mail.ru

*Corresponding author

²Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(29, Bekzat Sattarkhanov Aven., 161200 Turkistan, Republic of Kazakhstan)
PhD, associate professor
 <https://orcid.org/0009-0002-7147-6332>. Email: sayanbaldisu@mail.ru

³Abai Kazakh National Pedagogical University
(13, Dostyk Aven., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Doctoral Student at Abai Kazakh National Pedagogical University
 <https://orcid.org/0009-0008-9006-1793>. Email: idrissovaaidana@gmail.com

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2024

© Batyrbekkyzy G., Shylmambetov S., Idrisova A., 2024

Abstract. *Introduction.* The article discusses the history of the formation of Jadite schools, widespread in Kazakhstan at the beginning of the twentieth century, and the policy of the Tsarist government against the Jadite direction. A review of the works and views of representatives of Jadite schools, recognized as a socio-political active group at the beginning of the twentieth century, will consider the features of the Jadite direction in Kazakhstan and the conditions of social society as a whole. *Purpose and objectives of the study.* Disclosure and analysis of the socio-political nature of the Jadite trend that has developed in Kazakhstan and the political views of the Kazakh jadites in the context of the national religion. Analysis of the socio-political role of the zhadite direction in Kazakhstan based on the works of scientists who studied that period. *Results.* In comparison with other regions (Tatarstan, Uzbekistan), the socio-practical formation of the existing zhaditic direction in Kazakhstan has its own characteristics. The conditions of domestic life of the Kazakh people, based on nomadic farming, were not similar to the conditions of life of sedentary peoples. The zhadite movement continued its path to the Kazakh steppe from the level of schools opened for the educational purposes of Tatar mullahs, becoming an influential force in the socio-political direction, pursuing national interests. After the formation and establishment of Jadite schools, a group was formed that looked at the national religion from the point of view. Of course, the views of such a group of conscientious enlighteners were clearly not to the liking of the Tsarist government. He tried to attract the most attention of the enlightened people who received a Jadite education. Nevertheless,

representatives of the Jadite direction were very active in the socio-political direction. *Conclusion.* The actions of representatives of the Jadite school, which developed in the midst of socio-political life at the beginning of the twentieth century in Kazakhstan, after the establishment of Soviet power, did not become very active. However, the Jadite direction, which was born in order to penetrate the roots of national interests and Turkism, did not disappear forever. Just as there was no change in the policy of the Tsarist government and the Soviet system to the colonized peoples, the jaditic course in Kazakhstan continued to operate in the framework of spirituality after the establishment of the Soviet system.

Keywords: Jadit, usul-I-jadit, Aikap, modern, jaditism, Muslim, jadit Schools, National intelligentsia, petition, Muslim congresses

Acknowledgments. The article was prepared as part of the implementation of the targeted funding program of the Science Committee of the Ministry of Science and higher education of the Republic of Kazakhstan (grant IPH BR 18574180 “History and creative heritage of the Alash intellectual elite of the late XIX – first half of XX centuries”).

For citation: Batyrbekkyzy G., Shylmambetov S., Idrissova A. Socio-political activity of the jadit direction in Kazakhstan at the beginning of the XX century // Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”. 2024. Vol. 11. No. 4. Pp. 840-853. (In Kaz.).

DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_4_840-853

ҚАЗАҚСТАНДА XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ЖӘДИТШІЛІК БАҒЫТТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІ

Гайһар Батырбекқызы^{1*}, Саян Т. Шылмамбетов², Айдана М. Идрисова³

¹М. Өуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
(5-үй, Тәуке хан даңғ., 160012 Шымкент, Қазақстан Республикасы)
PhD., доцент міндетін атқарушы

 <https://orcid.org/0000-0003-1356-7770>. Email: goha_batyr@mail.ru

*Автор корреспондент

²Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(29-үй, Бекзат Саттарханов даңғ., 161200 Түркістан, Қазақстан Республикасы)
PhD, доцент міндетін атқарушы

 <https://orcid.org/0009-0002-7147-6332>. Email: sayanbaldisu@mail.ru

³Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(13-үй, Достық даңғ., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің докторанты

 <https://orcid.org/0009-0008-9006-1793>. Email: idrissovaaidana@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024

© Батырбекқызы Г., Шылмамбетов С., Идрисова А., 2024

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада XX ғасыр басында Қазақстанда кеңінен таралған жәдиттік мектептердің қалыптасуы мен патша үкіметінің жәдиттік бағытқа қарсы ұстанған саясатының тарихы қарастырылады. XX ғасыр басындағы әлеуметтік-саяси белсенді топ ретінде танылған жәдит мектептері өкілдерінің еңбектері мен көзқарастарына шолу жасай отырып, Қазақстандағы жәдиттік бағыттың ерекшеліктері мен әлеуметтік қоғамның шарттары тұтас қарастырылатын болады. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Қазақстанда қалыптасқан жәдиттік бағыттың әлеуметтік-саяси сипатын және қазақ жәдиттерінің ұлттық мүдде тұрғысындағы ұстанған саяси көзқарастарын ашып көрсету және талдау. Сол кезеңді зерттеген ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып жәдиттік бағыттың Қазақстандағы әлеуметтік-саяси ролін сараптау. *Нәтижелер.* Қазақстанда қалыптасқан жәдиттік бағыттың

әлеуметтік-практикалық тұрғыдағы қалыптасуын өзге аймақтармен (Татарстан, Өзбекстан) салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар болды. Қазақ халқының көшпелі шаруашылыққа негізделген тұрмыстық өмір шарттары, отырықшы халықтардың өмір шарттарына ұқсамады. Жәдиттік қозғалыс қазақ даласына татар молдалардың білім беру мақсатындағы ашылған мектеп деңгейінен, ұлттық мүддені көздейтін әлеуметтік-саяси бағыттағы ықпалды күшке айналу жолын жалғастыра берді. Жәдиттік мектептер қалыптасып орнығып алған соң, ұлттық мүдде тұрғысынан қарайтын топ қалыптасты. Әрине, бұндай саналы ағартушылар тобының көзқарастары патша үкіметіне ұнай қоймасы анық еді. Жәдиттік бағыттағы білім алған ағартушыларды барынша назарда ұстауға тырысты. Соған қарамастан, жәдиттік бағыт өкілдері әлеуметтік-саяси бағытта өте белсенді болды. *Қорытынды.* Қазақстандағы XX ғасыр басындағы әлеуметтік-саяси өмірдің қайнаған ортасында қалыптасқан жәдиттік мектеп өкілдерінің әрекеттері, кеңестік билік орнағаннан кейін аса белсенді бола алмады. Алайда, ұлттық мүдде мен түрікшілдік тамырдың түбіне бойлау мақсатында өмірге келген жәдиттік бағыт түбегейлі жойылып кетпеді. Патшалық үкімет пен кеңестік жүйе саясатының отарланған халықтарға жүргізген саясатында өзгеріс болмағаны секілді, Қазақстандағы жәдиттік бағыт кеңестік жүйе орнағаннан кейінде, әлеуметтік-саяси белсенділігін руханият аясында жалғастыра берді.

Түйін сөздер: Жәдит, усул-и жәдит, Айқап, модерн, жәдитшілдік, мұсылман, жәдиттік мектептер, ұлттық интеллигенция, петиция, мұсылман съездері, патша үкіметі

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің нысаналы қаржыландыру бағдарламасын іске асыру шеңберінде дайындалды («XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың бірінші жартысындағы Алаш зияткерлік элитасының тарихы мен шығармашылық мұрасы» грант ИРН BR 18574180).

Дәйексөз үшін: Батырбекқызы Г., Шылмамбетов С., Идрисова А. Қазақстанда XX ғасыр басындағы жәдитшілік бағыттың әлеуметтік-саяси белсенділігі // «Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы. 2024. Т. 11. № 4. 840-853 бб. (Қазақш.).

DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_4_840-853

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ ДЖАДИДИСТСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Гауһар Батырбекқызы^{1*}, Саян Т. Шылмамбетов², Айдана М. Идрисова³

¹Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова
(д. 5, просп. Тауке Хана, 160012 Шымкент, Республика Казахстан)

PhD, исполняющий обязанности доцента

 <https://orcid.org/0000-0003-1356-7770>. Email: goha_batyr@mail.ru

*Автор-корреспондент

²Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави
(д. 29, просп. Бекзата Саттарханова, 161200 Туркестан, Республика Казахстан)

PhD, исполняющий обязанности доцента

 <https://orcid.org/0009-0002-7147-6332>. Email: sayanbaldisu@mail.ru

³Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(д. 13, просп. Достык, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

Докторант

 <https://orcid.org/0009-0008-9006-1793>. Email: idrisovaaidana@gmail.com

© ИИЭ имени Ч.Ч. Уалиханова, 2024

© Батырбекқызы Г., Шылмамбетов С., Идрисова А., 2024

Аннотация. *Введение.* В статье рассматривается история становления широко распространенных в Казахстане джадитских школ в начале XX века и политики царского правительства против джадитского курса. Рассматривая труды и взгляды представителей джадитских школ, признанных социально-политически активной группой начала XX века, в целом будут рассмотрены особенности джадитского направления и условия социального общества в Казахстане. *Цель и задачи исследования.* Раскрыть и проанализировать социально-политический характер сложившегося в Казахстане джадитского направления и политические взгляды казахских джадитов на национальный дух. Анализ социально-политической роли джадийского направления в Казахстане на основе трудов ученых, изучавших этот период. *Результаты.* Сложившийся в Казахстане джадитский маршрут имеет свои особенности в социально-практическом плане по сравнению с другими регионами (Татарстан, Узбекистан). Бытовые условия жизни казахского народа, основанные на кочевом хозяйстве, не напоминали условия жизни оседлых народов. Джадидистское движение продолжило путь в казахскую степь, став влиятельной силой социально-политической направленности, преследующей национальные интересы, с уровня школы, открытой татарскими муллами в образовательных целях. После того, как были сформированы и закреплены джадитские школы, сформировалась группа, рассматриваемая с точки зрения Национального фонда. Конечно, взгляды такой сознательной группы просвещенных людей явно нравились царскому правительству. Педагоги, получившие образование в религиозной направленности, старались быть максимально внимательными. Тем не менее, представители джадитского направления были очень активны в социально-политическом направлении. *Вывод.* Действия представителей джадитской школы, сложившейся в разгар социально-политической жизни начала XX века в Казахстане, после установления советской власти не стали более активными. Однако, джадитский курс, в котором национальные интересы и туркизм воплотились в корне, не исчез навсегда. Подобно тому, как политика царского правительства и советской системы не претерпела изменений в политике, проводимой колонизированными народами, религиозный курс в Казахстане продолжался в контексте духовности социально-политической активности после установления советской системы.

Ключевые слова: Джадид, усул-и-джадид, Айкап, модерн, джадидизм, мусульманская джадидская школа, национальная интеллигенция, петиция, мусульманские съезды, царское правительство

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации программы целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант ИРН BR 18574180 «История и творческое наследие интеллектуальной элиты Алаш конца XIX – первой половины XX века»).

Для цитирования: Батырбекқызы Г., Шилмамбетов С., Идрисова А. Қазақстанда XX ғасыр басындағы жәдитшілік бағыттың әлеуметтік-саяси белсенділігі // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». 2024. Т. 11. № 4. С. 840-853. (На Каз.).

DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_4_840-853

Кіріспе

1917 жылға дейінгі социалистік тоталитарлық жүйе орнағанша, Қазақстан аумағында әлеуметтік-ағартушылық бағытта белсенді қызмет жүргізген жәдиттік мектептер шоғыры қалыптасты. Жәдиттік мектептер даму бағыты айқын ұлттық ұстанымы бар ағартушылық қозғалыс бола білді. Жәдиттік мектептер қазақ даласының саяси және әлеуметтік өмірінің барлық саласында бой көрсете бастаған еді. Жәдиттік мектептердің қанатын кеңге жаюына ықпал еткен негізгі факторлардың бірі 1904–1905 жылдарындағы Орыс-Жапон соғысындағы Патшалық Ресей үкіметінің жеңіліске ұшырып, Николай II патша 1905 жылы 17 қазан айында мәжбүрлі түрде Ресей аумағындағы халықтарға ашықтық пен жариялық еркіндігін қабылдаған манифест жариялауы еді. Осы манифест негізінде, өкілетті орган Мемлекеттік Думаның ашылуына байланысты Ресей аумағында жаңа конституциялық кезең басталды

(Kurat, 1993: 384). Бұл қалыптасқан ахуал Қазақстанда жәдиттік қозғалыстың еркін тыныстауына мүмкіндік берді. Осылайша Ресей аумағындағы айтулы өзгерістерді, тарихи мүмкіндік ретінде бағалаған жәдиттік мектептер кеңінен тарала бастады. Тарихи құжаттарды зерделей отырып, жәдиттік мектептер жайында «Бұхара жәдитшілігі» және «Түркістан жәдитшілігі» сонымен қатар «Ресейдегі жәдитшілік» болып термин қалыптастырған сөз тіркестерін көптеп кездестіреміз. Жәдит сөзінің төркіні жаңашылдықтан бастау алғанымен, этимологиялық тар шеңберінде қалмағанын географиялық таралу аймағына сәйкес саяси жағдайларға бейімделіп ұлттық құндылықтарға сай ерекшеленгенін байқауымызға болады.

Кеңестік жүйе тарих сахнасына шыққан кезеңге дейін жәдиттік бағыт өкілдері әлеуметтік саясат пен ұлттық мүдде тұрғысында аса белсенді әрекеттерімен тарихта қалды. Кеңестік билік мықтап орнығып алғаннан кейін, жәдиттік бағытты қолдаушыларға алғашқы сатысында жасырын түрде жүргізген саясатын, ашық әрі қатаң түрде жүзеге асыруға тырысты.

Бұл зерттеу мақаласында жәдит сөзінің этимологиясының тарихына тоқталумен қатар, XX ғасыр басындағы жәдиттік мектеп өкілдерінің әлеуметтік-саяси белсенділігінің сипатын ашуға, жәдиттік бағыттың түрікшілдік бағытпен біте-қайнасқан тұстарына назар аударылып, ұлттық жолды айқындаудағы жәдиттік қозғалыстың маңыздылығына жауап ізделеді. Сондықтан да зерттеудің негізгі мақсаты-отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектерінің сабақтастығын сақтай отырып, жәдиттік бағыттың Қазақстандағы қалыптасу ерекшеліктері мен әлеуметтік-саяси белсенділігін тұтастай қарастыру. Сонымен қатар, Қазақстандағы жәдиттік бағыттың қалыптасуына Патшалық Ресейдің саяси ұстанымының қай бағытта жүргізілгенін сараптау зерттеудің негізгі мақсат-міндетіне кіреді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің негізгі материалдық қоры отандық және шет елдік зерттеушілердің еңбектеріндегі жәдиттік бағыттағы жазбаларын сараптау арқылы жиналды. Зерттеу барысында, салыстырмалы талдау әдісі қолданылып, соған байланысты XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі Қазақстандағы жәдиттік бағытта білім беретін мектептердің қоғам өмірінің тыныс тіршілігіне әлеуметтік-саяси тұрғыда ықпалы зор болғандығын, қазақ қоғамы үшін белгілі бір деңгейде саяси сананың жаңаланып даму үрдістеріне ықпал еткендігі нақтыланды. Қазақстандағы жәдиттік қозғалысты зерттеген зерттеушілердің еңбектері пайдаланылды. Атап айтқанда, А. Andican «Ceditizm'den bağımsızlığa hariçte: Türkistan mücadelesi» İstanbul, 2003 және В. Kasimov «Milli uyanış». AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi. 2009 еңбегімен қатар, отандық ғалым М. Эгамбердиев, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы түркістандағы жәдит мектептері. Journal of Oriental Studies, 2009. 49(4) мақаласы және S. Kovalskaya, 2002 – Kazakistan'da Ceditçilik. Türkler Ansiklopedisi, Çev. Babavatan, H. Türkler, XVIII (2002) 644–651 және батыстық зерттеушілер М.В. Olcott «The Kazakhs. Stanford, Hoover Institution Press», 1987 тағыда А. Bökeyhan, Tandamalı. Haz. Nurgaliyev R.N. Almatı, 1995. Сонымен қатар, М. Seralin. «Ornu Tolmastay Ölüm», Aykar, No. 17 (1914) секілді мерзімді басылымдар мен іргелі зерттеу еңбектері қолданылғанын айта кету керек. Әр түрлі тілде жарияланған еңбектердің мәтіндеріне талдау жасай отырып, салыстырмалы анализ жасау әдісі қолданылды. Зерттеу жұмысында объективтілік қағидасы басты орынға қойылғандықтан Қазақстандағы жәдиттік бағыттың қалыптасуы мен әлеуметтік-саяси белсенділігін ашып көрсетуге мүмкіндік жасайтын болады.

Талқылау

Мақаланы зерттеу барысында бірнеше тілде жарияланған зерттеушілердің еңбектеріне назар аударылды. Қолданылған зерттеулерді батыстық, Түркиялық, Ресейлік және Отандық деп бөліп көрсетуге болады. Мысалы Түркиялық зерттеушілер жәдиттік мектептер мен қозғалыс жайлы біржақты пікірлерін ортаға салады. Мәселен, Мұстафа Эргүн жәдитшілдік қозғалысқа байланысты мынандай пікірін жазған: «Қазақстан медреселердің қысымынан азат, XIX ғасырдан бері балаларын орыс мектептеріне еркін жібере алатын, орыс университеттерінде білім алған Мұстафа Шоқай секілді интеллектуалдары бар аймақ еді.

Бұл аймақ мұсылмандар арасында мәдени реформаға қол жеткізгеннен гөрі, Ресей типіндегі саяси өзгерістерді талқылады. 20 ғасырдың басында орыс мектептері қазақ мектептеріне қарағанда әлдеқайда көп болды» (Mustafa, 2006: 116). Түркиялық авторлардың осы іспетті ойларының қате тараптары бар екенін зерттеу жұмысында ашуға тырыстық. Олардың басым бөлігі мұрағат құжаттарына қол жеткізе алмай, кезінде эмиграцияға ұшыраған қайраткерлердің еңбектерімен шектелген. Қазақ даласында орыс мектептерінің санының көп болуы мен білім беру сапасының ескішіл медреселерге қарағанда сапалы тұстарының болуын жоққа шығармаймыз. Біз мақалада жәдиттік бағыттағы медреселердің жаңа сапаға көтерілу барысында орыс мектептерінің қарсысында тұра алатын күш ретінде қалыптасқанын нақтылаймыз. Түркістан губернаторы болған А.В. Самсонов мұсылман мектептерде «фанаттық көзқарастағы молдалар, білім алушыларға біздің жүргізіп отырған мемлекеттік саясатымызды нақты түсіндірудің орнына, орыс халқы мен билігіне қарсы жеккөрушілік сезімдерін сіңіре отырып, қайдағы жоқ бір қиялдағы «ұлы мұсылман мемлекеті» жайлы уағыздар айтып, халықты бірігуге шақырады» деген (Пален, 676.) А.В. Самсоновтың бұл пікірі Ресей империясының нақты саясатының астарын ашып көрсететін мақсатының түп негізі деуге болады. Ресей империясы бақылауды барынша күшейтіп жағдайды өз қолында ұстауға тырысты. Алайда бұл оңай жүзеге асырыла қоймағаны белгілі. Американдық зерттеуші Э. Сокол патшалық биліктің Түркістандағы «байырғы діни мектептерге мемлекеттік бақылауды күшейткеннен кейін жастар арасында орыстарға деген қарсылық белең алды» деген ойды білдіреді» (Sokol, 1954: 2086.). Мәселенің мәнін терең ұғынған Ресей империясы саясатын өте сақ жүргізу жағын қарастырды. Осыған орай тарихшы А. Әбдәкімов, Қазақстанның Ресейге қосылуы нәтижесінде патша үкіметінің жүргізген саясаты барлық мүмкіншіліктерді «орыстандыру» арқылы, мектептер ашып, араб жазуын кириллицаға ауыстыру науқанын шеберлікпен атқарды деген ойы мәселені нақты ашады (Абдакимов, 1994: 2356.).

Бұл зерттеу мақаламызда Қазақстан жерінде жәдиттік мектептердің қалыптасуы мен әлеуметтік-саяси белсенділігі жөнінде нақты деректер келтірілген еңбектерді кеңінен қолдандық.

Нәтижелер

Қазақстан аумағы XX ғасырдың басында біртұтас басқару жүйесінде емес, бытыраңқы басқару жағдайындағы үш генерал-губернаторлық аясында басқарылып отырды. Соған қарамастан ел ішіндегі ұлттық тұтастыққа ұмтылыс жәдиттік қозғалыстың аясында жұмысын жалғастыра берді. Қазақстан даласындағы татар молдалардың мектептік деңгейінен көтерілген жәдиттік әрекет, саяси ықпалды күшке айналу бағытынан таймады. Жәдиттер шоғыры қалыптаса бастаған соң, өз ұстанымдарын ұлттық шеңбердің аясында талап ете алатын буын қалыптасып бекіді. Осы орайда, жәдитшілдік бағыттың бастауында тұрған «жәдит» сөзінің этимологиясына тоқталып мәнін ашудың маңызы бар.

«Жәдит» сөзінің мағынасы «жаңа» дегенге саяды. Бұл сөзді, тек жаңа деген сөздің тар мағынасына ғана емес, «жаңашыл адам», «жаңаша толғаныс» сияқты терең мағыналарды бойына сыйдырған термин ретінде қарастыруға болады. Бұл терминнің пайда болып ортаға шығу тарихы Исмайл Гаспиринскийдің ашқан жаңа мектептің атымен тығыз байланысты болып табылады. И.Гаспиринский 1884 жылы Бақшасарайда бір мектепке «усул-и жәдит» (усул-жәдит-арабша «жаңа әдіс») атын берген (Kasimov, 2009: 2). Сол сәттен бастап бұл термин тек мектептермен шектелмей, қоғамның әлеуметтік-саяси ортасына кеңінен танымалдыққа ие бола бастады. Абдулла Абланидың естеліктерінде, ол кезеңде (1894–1904 жылдарын негізге алады) жергілікті халық арасында ескі мен жаңаның тартысы ортаға шығып, атап айтқанда молдалар, газет оқығандарды «жәдитші» деп атай бастаған делінеді (Ablani, 1998: 288).

Алайда, «жәдит» терминінің алғаш рет кімнің тарапынан қолданысқа түскендігін нақ кесіп айту қиын. Бегалы Қасымовтың «Ұлттық ояну» атты кітабында мынадай деректер келтірілген. «Жәдит термині алғаш рет Түркия түрктерінде Сұлтан Селим II тұсында

(1789–1802) ортаға шыққан. Австрияға елші ретінде жіберілген Әбу Бекир Ратиб мырза, патшаға жазған хаттарында ол жерде көрген басқару үрдістерін *Nizam-ı Cedit* деп атаған. Сондай-ақ, 1789 жылындағы Француз төңкерісінен кейінгі ортаға шыққан жаңа жүйені «*Fransa Nizam-ı Cediti*» деп атауды бастаған екен. «*Nizam-ı Cedit*» сөзі тар мағынада әскери жүйені европандыру болса, кең мағынада ғылым мен өнердің жаңалану негіздері болып табылады. Жәдит пен кадим сөздері соңғы ғасырларда ортаға шықсада, бәрібір ескі мен жаңа, даму мен артта қалу тұрғысындағы ескі тартыстар болып қалады» деген мәліметтер баяндалған (Kasimov, 2009: 5). «Жәдит» терминінің түбіріне тарихи шолу жасағанда, жоғарыда атап өткен деректер жол сілтеуші бағыт болып нақтыланып тұрады деп айтуға толықтай негіз бар деп есептейміз.

Исмайл Гаспиринскийдің «Тілде, Пікірде, Істе бірлік» ұраны негізінде, жәдитшілік панславизмге қарсы, түркі дүниесін бірлігін мақсат тұтқан бір ағым деңгейіне айналды. Патшалық Ресейдің бүкіл мұсылман түркілердің болмысын тұқыртатын жаңа бір саясат ағымына қарсы жәдитшілік әрекеттері, ортақ бір Түрік тілі айналасында Түрік ұлттық болмысын қорғауды басты негізге алды (Andican, 2003: 25). Бұл пікірді белгілі ғалым Зеки Валиди Тоғанда растайды, «түрік бірлігінің түп негізінде тіл бірлігі жатқандығын Османша тілді Қырымның тілдік ережелеріне сәйкестендіріп ортақ мақсатты біріктіру пікірінде болған» деп тұжырым жасайды (Yalçınkaya, 2006: 268). Жәдитші көзқарастардың басында тұрған, «Исмайл Гаспиринский 1881 де Бақшасарайда жариялаған «Орыс исламы» атты орысша еңбегінде негізін сала бастаған усул-и жәдитке қатысты анықтамаларын 1883 жылдан бастап шығара бастаған Тәржіман газеті арқылы жалғастырды. Оның бұл теорияға қатысты ең ашық анықтамасы 1884 жылғы Тәржіман газетінде қосымшасы болып жарияланған «Мектеп» және «Усул-и Жәдит не?» атты шағын мақаласында көрініс тапқан. Исмайл Гаспиринский, білім жүйесінің алғашқы баспалдағы болатын балаларды оқытудың жүйесіне усул-и жәдитті дамыту үшін европа педагогикасын қабылдаған заманауи орыс педагогтарының да тәжірибелерін пайдаланды» (Накан, 1996: 54).

Исмайл Гаспиринскийдің түркі дүниесінің тіл бірлігінде негізгі қадам болып табылатын Османлы түрікшесімен шығарылған «Тәржіман» газеті, өз оқырманын Балқандардан бастап Қытайға дейінгі кең аймақтағы түркі дүниесінен тауып жатты. Осылай, атақты ғалым Исмайл Гаспиринский Қырымда бастаған усул-и жәдит мектептері кейінгі кезеңдерде түркі дүниесі үшін жәдитшілік бастауы болып осы жолда білім алуға ниеттенгендерге «жәдит» терминін тарату үрдісі осылай қалыптасты (ÇAĞLA, 2002: 41).

Қазақ жерлерін отарлау саясаты XVIII ғасырдың басынан әскери-әкімшілік реформалар жүргізу арқылы басталып, 1867 жылы Түркістан генерал-губернаторлығының құрылуымен аяқталды. Патшалық үкімет отарланған аймақтарда өз саясатын орыс білім беру мекемелерін ашу арқылы жүргізіп отырған. Статистикалық мәліметтер Орынбор, Батыс-Сібір және Түркістан өлкесінде шамамен 60 астам тек әскери мамандарды даярлайтын орыс училищелерінің ашылғанын көрсетеді (Сембаев, Храпченков, 1972: 162).

Қазақстан аумағында жәдиттік мектептер тарихының қалыптасуының негізгі алғышарттары Сырдарияның Перовск фортындағы аралас орыс-тузем мектептерінің ашылуымен қатар жүрді.

Мұсылмандық мектептер мен медреселер патшалық биліктің елдегі орыстың саясатын еркін жүргізуіне тосқауыл болатын. Жаңадан жанданып келе жатқан отарлық жүйе мұсылмандық ағартушылыққа тікелей «шабуыл» жасамады. Оны Түркістан генерал-губернаторлығының негіздеушісі К.П. Кауфманның «Біз Түркістан аймағын христиан өркениетімен таныстыруға тиіспіз, бірақ біз оларға православие дінін ұсынуудан аулақ тұруымыз қажет» деген сөздерінен аңғаруға болады (Keshimov, 1913: 636).

Сонымен қатар Түркістандағы білім беру жүйесін Ресей империясының заңына кіріптар студияның бір көрінісі ретінде 1875 жылы қабылданған «Түркістан аймағын басқару туралы ережені» айтуға болады. Негізінде Қазақстан жерлерінде орыс білім беру науқаны бастапқы кезде өз нәтижелерін бермеді. Оған орыс әкімшілігі ызаланып, түрлі айла тәсілдерін пайдаланды. Айталық, қазақтың ақыны А. Құнанбаевтың пайымына қарағанда «қазақтар өз

балаларын орыс мектептеріне амал жоғынан мәжбүрлеп берген» (Абай, 1995: 299б). Кейбір аудандарда байлар өз балаларының орнына кедей балдарына қаражат төлеп тіркеген. Осыған орай 1879 қазақ балалары үшін орыс тілін үйренетін мектеп-интернаттар құрыла бастады. Статистикалық мәліметтерге қарайтын болсақ 1901 жылы Түркістан өңіріндегі 45 аралас орыс-туземдік мектепте небәрі 1490 бала оқыған, бұл Түркістан халқының жалпы санының шамамен 0,05 %-ын құрады. Дегенмен, 25 жылда толық курсты бар жоғы 313 бала білім алып шыққан (Цаликов, 1913: 184б).

Исмайл Гаспиринскийдің жаңа бастамаларынан кейін Қазақстан аумағында жаңа бағытқа ұмтылушылар саны артты. Осы тұрғыда айта кетуіміз керек, жәдит мектептерінің көптеп ашылып, қанат жаюына татар молдалардың біліктілігінен бөлек қазақ ұлтының жаңашылдыққа білім мен ғылымға деген талпынысы да жәдит мектептерінің жайылуына түрткі болып басты рөлді атқарғанын айта кеткеніміз жөн. Сөзіміз дәлелді болуы үшін, статистикалық мәліметтерге назар салсақ, «Түркістан генерал-губернаторлығы көлемінде жалпы 63 жаңа әдісті мектеп халыққа қызмет еткен. Оның Сырдария уалаятында 16 жаңа әдісті мектепке 1690 шәкірт білім алған болса, Жетісу облысында 12 мектепке 825 оқушы білім алған» (Эгамбердиев: 2009: 38). Көрсетілген статистикалық деректерге қарап отырып, жәдит мектептерінің саны мен қатар, білім алушылардың саны да қазақ қоғамының жаңа өмірге бетбұрыс жасағандығын және жәдит мектептеріне деген үлкен үміті болғандығын аңғарамыз.

Осыған байланысты қазақ жеріндегі жәдиттікті И. Гаспиринский мен И. Ильминский арасындағы идеялық текетірес ретінде бағалайтын зерттеушілерде бар. Олардың арасында белгілі зерттеуші Б.А. Кенжетаевтің зерттеулеріндегі «далалық қазақтардың» білімін жетілдіруде татар молдаларының ықпалы мен орыс шовинисттерінің арасындағы бәсекелестік деген ұғымды нақты көрсетуге болады (Б.А. Кенжетаев: 1998: 18 б). Сонымен қатар, жәдитшіліктің белсенді таралуына қазақ жәдитші ақындарының да үлесі көп болды. Қазақ табиғатының ақын, саф сөздің салмағын ажырата білген халық болғандықтан, жәдитші ақындардың усул-и жәдитті мақтаған өлеңдерін жылдам қабылдады. Орал аймағында жәдитші медреселерден білім алған қазақ жастарының санының артуы, Қазақстанда жәдитші көзқарастағы Қазақ ағартушы тобының қалыптасуына ықпал етті. Бұл ағартушылар XX ғасыр басында білім жүйесі мен баспасөзде жәдитші көзқарастардың әлеуметтік саяси тұрғыдағы белсенділігінің артуына ықпал етті. Олардың қатарында, «Бейімбет Майлин, Мағжан Жұмабаев, Мұхаметжан Сералин» секілді майталмандар болғандығын атап өтуіміз қажет (Ригманов, Kareyeva, 1997: 66) секілді.

Біз Қазақстандағы XX ғасыр басындағы жәдитшіліктің әлеуметтік-саяси белсенділігін анықтау барысында, сол кезеңдегі әлеуметтік қалыптасқан шарттар негізінде жәдитшіліктің түрікшіл ұстанымдары мен батысшыл көзқарастағы ағартушылармен пікір қайшылықтарда болғандығына назар аудардық. Алайда біз, Қазақстандағы XX ғасыр басындағы жәдитшілдік бағытты түрікшілдермен бірге, батысшылдарға қарсы деп бөліп көрсетуді жөн көрмейміз. XX ғасыр басында қазақ даласында «Орысша оқығандар», «Медреседе білім алғандар» деген сыңайда бөліп қарау қалыптасқан еді. «Жәдитшілердің көбінің негізгі ерекшелігі аз уақыт болсада медреседе білім алғандығы» (BÖKEYHAN, 1995: 21). Ал, батысшыл ағартушылардың негізгі ерекшеліктері орысша білім алып, Ресейдің жоғарғы ғылым ордаларында білімдерін жетілдіруі еді. Жоғарыда атап өткен «Орысша оқығандар» мен «Медреседе білім алғандар» айырмасы осындай себептерден шыққан.

Қазақ қоғамындағы ұлттық бірегейлік үдерісін зерттей отырып, біз XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының білім беру үдерістерін қарастырдық. 1914–1915 жылдары жиырмаға жуық қазақ зиялылары анықталды, олардың көпшілігі феодалдық-бай элитасының ауқатты бөлігінен шыққан, олар жоғары білім алған. 120-ға жуық Қазақ, Оның ішінде Серали Лапин, Әлихан Бөкейханов, Мұхамеджан Тынышбаев, Мұстафа Шоқай, Бахытжан Қаратаев жоғары білім алса және кейбіреулері толық емес жоғары білім алған. Олардың 700-ге жуығы Мұсылман мектептерінің, яғни мектептер мен мұғалімдер семинарларының түлектері, Соның ішінде Ахмет Байтұрсынов, Әліби Жангелдин, Абдолла Асылбеков, Мағжан Жұмабаев, Көлбай Тоғысов және т.б. болды. Революцияға дейінгі қазақ

Ұлттық қозғалысының негізін қалаушылар орыс тілінде білім алған. Ол Санкт-Петербург, Мәскеу, Қазан, Томск университеттері мен институттарында оқыды. Санкт-Петербург Университетін 20 қазақстандық студент бітірді. Олардың қатарында Жақып Ақпаев, Бақытжан Қаратаев, Жаһанша Досмұхамедов, Барлыбек Сыртанов, Мұстафа Шоқай және т.б. болды.

Жоғарда аталған қайраткерлердің жәдиттік қозғалыста бір арнаға тоғысатын тұстарының негізгілерінің бірі, патша үкіметінің саясатының ажырамас бөлігінің бірі түркі халықтарын православтық рухта тәрбиелеу үдерісіне ыңғай таныта қоймағандығы деуімізге негіз жоқ емес. Қазақ жәдиттерінің саяси белсенді болып қалыптасуының тағы бір себебі, патша үкіметі қазақ жастарының білімін кәсіптік деңгей мен қарапайым үрдістерді білсе жеткілікті деген ұстанымды жүзеге асырды. Революцияға дейінгі кезеңді алатын болсақ, орта мектептер мен оқу орындары өте тапшы болды. Осының салдарынан, мүмкіндігі барлар балаларын оқыту үшін орыс мектептеріне жіберуге мәжбүр болып жатты. Орыс мектептері орыс тілін үйретумен қатар, орыс тарихын оқытуға басымдық берері заңды құбылыс еді. Осыдан кейін, қазақ қоғамы арасында орысша оқыған біз жоғарыда келтірген зиялы қауым қалыптасты. Патша үкіметі барынша жәдиттік мектептерді бақылауда ұстауға тырысып бақты. Өйткені XX ғасыр басында Патша үкіметі жәдиттік әрекет этникалық өсімде бірегейлік танытатын күш ретінде қауіпті құбылыс тұрғысынан бағалап жатты. Сондықтан да, түркі-мұсылмандардың басын біріктірмеу мен білім саласын патшалық үкіметтің өзінің қалағанындай етіп жасауға күш жұмсады. Жәдиттер қозғалысы зайырлы және ұлттық мектепті құруға ұмтылыс танытып, ұлттық жаңғырудың даңғыл жолына апаратын идеологияны басты ұран ретінде ұстанған еді.

Тарихи тұрғыда баға беріп, XX ғасыр басындағы оқиғаларды сараптап қарайтын болсақ, жәдиттік мектептердің ұлттық тұтастық жолында саяси мәселелерде негізгі ойыншылардың қатарында үнемі болғанын аңғарамыз. Жәдиттік мектептер осылайша саяси элитаның қалыптасуына толыққанды ықпал ете алды. Олар ұлттың оянуы мен дамуы жолындағы ағартушылық істерімен бірге, патша үкіметіне халықтың мұң мен мұқтажын жеткізумен тікелей айналысқан қайраткерлер шоғырын қалыптастырды. Жәдиттік қозғалыстың тағы бір, саяси күшке айналып, тез арада ұйыса білуінің басты себептерінің бірі, орыстық-шовинистік отарлаушы билік пен батыстық өркениетке интеллектуалды исламдық форматтағы жауаптың болуы еді. Біздің түсінігімізде, жәдиттік қозғалыстың гуманистік ойларының жемісін ұлттық рухты көтеру мен прогрессивті тарихты жасауда айқын аңғаруымызға болады. Жәдиттік қозғалыстар, әлеуметтік-саяси белсенділігімен қатар, шығыстық үлгі мен батыстық үлгінің арасындағы тамаша диалог құра билген жүйелі әрекет болды деп есептейміз. Жәдиттік қозғалыстың кеңінен таралуы ұлттық сәйкестілік пен мәдени өсудің формацияларын бір арнаға тоғыстырған жүйе ретінде қызмет атқарды. Сонымен қатар, Қазақстанда жәдитшілдік идеологиясы кең тарала отырып Ресейдің Мұсылман Түріктерінің бір бөлігі және қоғамның белсенді саяси әрекеттерге араласуын қамтамасыз етті. Тарихи процестерге қарайтын болсақ, XIX ғасырдың басындағы өркениеттік процестермен сабақтасып жатты. Бұл белгілі Түркі халықтарының мәдени өзара іс-қимылын нығайту уақыты ретінде, әсіресе Еділ-Орал облысында және Батыс Қазақстанда, XIX ғасырдың аяғында және XX ғасырдың басында қарқынды жүрді. Бұл жәдиттік бағыттың қарқынды дамуынан түркі халықтарының ояну процесі жүріп жатты. Жәдиттік қозғалыс өкілдері ұстанған тұрмыс-салттық қажеттілік реформасы ұлттық мәдениетті және түркі халықтарының идеологиялық бірігу қаруы ретінде қызмет атқарды (Shylmambetov, Saparov: 2023: 196).

Ресей аумағында тіршілік еткен түркі жұртының төл баласы азаматтық реформа және де әлеуметтік саяси сананың жетілуі мен жаңалануы тұрғысынан белгілі бір деңгейлерде ағым қалыптастыра бастады. Баста атап өткеніміздей, Қазақстан даласындағы жәдитшіліктің белсенділігі қазақ ақындарының өлеңдері арқылы тарай бастаған. Тағы бір түркі жұртына Абу Бекир Кердери сияқты танымал ақындар, «Гаспиринскийдің мәдени бірлік ұранынан әсерленіп, түрік халықтары арасында сенімсіздік пен жеккөрушілікті жоюды мақсат тұтты. Жанданып келе жатқан Алаш Орда қозғалысына Осман империясының қорғауында болу тұрғысында және бірлікте болуын ұсынды» (Kovalskaya Svetlana: 2002: 646). Осы кезеңнің түрікшілдік идеясының басында тұрған ақындарының бірі Мағжан Жұмабаев болатын.

Мағжан өз өлеңдерінде Қазақстанда оянып келе жатқан түрікшілдік идеясын қазақ дүниетанымына сәйкестендіріп жырлады десек болады. Мағжан қазақтың тарихи санасын жаңғырту жолын ұстана отырып, екінші жақтан түркі дүниесімен байланысын ашып көрсетуге тырысқан. Мағжанның түрікшілдік идеясының біріктіруші негіздерін оның «Түркістан» атты өлеңінен байқаймыз.

«Түркістан екі дүние есігі ғой,
Түркістан ер түріктің бесігі ғой
Тамаша Түркістандай жерде туған

Түрікке тәңір берген несібі ғой. (Cumabayev: 1995: 186–188), – деп жырлаған Мағжан ақын барлық түріктің бірлік бесігі Түркістан идеясын ортаға қояды.

Сонымен қатар, Ресей аумағында кең жайылған жәдитшілік белгілі бір аймақтарға сәйкестеніп түрлі сапалық деңгейлерде болды. Барлық жәдитшілердің ортақ ерекшеліктері модерн сөзін ортақ негізге алғандары еді. Содай-ақ, Ресейдің әр тарапындағы жәдитшілер бір-біріне байланысты модерн бір баспасөздің оқырмандары қалыптастырған қоғамның бір бөлшегі болатын. Тәржіман барлық тараптан оқылатын, алайда әрбір әлеуметтік топтың күнтізбін белгілемейтін (KHALID, 2002: 696). Қазақ жерінде де XX ғасыр басында баспасөз газет пен журнал арқылы саяси сана қарқынды деңгейде дамыған болатын. Осылардың арасында «Ғалия» медресесінде білім алған Қазақ білімгерлері 1916 жылында Қазақ даласында усул-и жәдит мектептерінің ашылуына насихат тұрғысынан ықпал еткен «Садақ» журналы ашылған еді. Аталмыш журналдың жариялануында «Қазақ» газетінде жазбалары мен өлеңдері жарияланған Бейімбет Майлин мен Жиенғали Тіленбергеновтар жұмыс жасаған (Allabergen, Nuskabayulı, Orazev: 1996: 63). Қазақ жәдитшілері арасында маңызды қызмет атқарған Мұхамеджан Сералин болды. Ол Қазақ баспасөзінде жәдиттік көзқарастардың бастауы саналған «Айқап» (1911–1915) журналын ашты. «Айқап» журналына жәдитші ағартушылар жазбалары мен мақалаларын жолдап жәдиттік сана мен усул-и-жәдит білім жүйесіне қолдау білдірді (16, № 8).

Мысалыға; «Н.П. Остроумовтың берген мәліметтеріне қарағанда, Түркістан өңірінде алғашқы жәдиттік мектеп Ферғана алқабында 1890 жылы ашылған. Оңтүстік Қазақстан өңірінде алғашқы жаңа әдісті мектептер XX ғасырдың басында ғана ашылып, көбейе түскен (Эгамбердиев, 2009: 35) Сол кезеңдегі усул-и жәдит өкілдерінің бірі болған Мұхамед Салим Кешимов «Қазақтарға насихат», «Кітаптарды түсіну» деген сияқты еңбектерінде усул-и жәдит білім жүйесі тұрғысынан кеңінен түсіндіріп өтті. Білім жолында дұрыс жүйелілік болмаса артта қалған өлкелер қатарынан шыға алмайтынын халыққа жеткізу ниетінде болды. Осылайша, Кешимов «Айқап» журналына жіберген мақаласында усул-и жәдит білім жүйесін қолдап ескі әдіспен білім беретін молдаларды сынаған. Осындай усул-и жәдит жүйесінің өкілдерінің түсіндіру ағарту жұмыстарының нәтижесінде, «жыл өткен сайын жәдит мектептері көбейіп, 1905 жылға дейін тек Түркістан өңірінде оның саны 35-ке жеткен (Кешимов, 1913: 1).

Қазақ даласында Исмайл Гаспиринскийдің алғышартында жетілген жәдитшілік қозғалысының ауқымды деңгейде ықпалды болғанын Мұхамеджан Сералиннің, Исмайл Гаспиринскийдің қазасына орай жазылған, оның қазасы Түркі дүниесі үшін орны толмас қаза екендігін білдірген «Орны Толмас Қаза» атты мақаласы арқылы «Айқап» оқырмандарына естірткен (Seralin, 1914: 17). XX ғасыр басындағы саяси элитаның алдыңғы қатарында болған жәдитшілермен бірге Қазақ ұлттық ерекшелігіне аса жоғары тұрғыда мән берген батысшыл саяси элитада бір кезеңде Қазақ элитасының басында тұрды. Батысшыл көзқарастағы ағартушыларды жәдитші көзқарастан айыратын ең маңызды ерекшелікте батысшыл ағартушылардың Қазақ ұлттық болмысын ерекшелеп алдыңғы қатарға шығаруы еді (Türkoğlu, 2000: 343). Батысшыл ағартушылар бірінші кезекте Қазақ халқының ерекшеліктерін сақтап, қазақтарға мәдени және саяси алаңда артықшылықтар болуын басты назарға алды. Қазақ газеті арқылы «Қазақ» ұлттық болмысының қалыптасуына маңызды жұмыстар атқарды. Байтұрсынов Қазақ газетінің алғашқы санындағы бас мақаласында газетіміздің аты Қазақ, ұранымыз қазақтардың ұлттық болмысын қорғау деп мақсаттарын нақты ортаға қойды

(OLCOTT, 1987: 119). Алайда, осы тұрғыдан жәдитші ағартушылар ұлттық болмыстарынан ажырады деген ой туындамауы керек. Қайта керісінше жәдитші ағартушыларда Қазақ тарихының бастауы тереңде жатқандығын, қазақтардың тамыры түркілермен байланысы жатқанын алға тартқан еді. Осы орайда, Мұхаметжан Сералин осы мақсат төңірегінде «Айқап» журналына бір мақала жазып Қазақтардың Түрік түбінен тарқайтынын, түрік тарихында атақты қолбасшылар мен ғалымдардың шыққанын тілге тиек етіп, «Біздің түбіміз түрік. Тарихшылардың жазбаларында бабаларымыздың ешкімнен кем еместігі айқын. Бір кездері бабаларымыз төрт күл дүниені бағындырып, жоғарғы мәдениеттер жасай білген. Шыңғыс хан мен Әмір Темір сияқты қолбасшылар, Ибн-Сина секілді ғалымдар шығарған. Осындай баһадүр бабалардың балаларының түркіліктен тартынуы себебі түсініксіз», - деп тарихқа шолу жасаған (Seralin, 1911: 5). Әрине осындай пікірлер, патша үкіметін шошытты. Алайда патша үкіметі жәдиттік қозғалыстың шын мәнін еш түсінуге тырыспады. Әрдайым «панисламшылық» және «пантүрікшілдікпен» байланыстырып отырды. Ескішілдік яғни «кәдімшілікті» ашық қолдай отырып, жәдитшілердің ұлттық ұстанымдағы орынды талаптарын ескермеді. Алайда бұндай қарсылық, жәдитердің бірігуі мен қарқынды жұмыс атқаруына тосқауыл болмады, керісінше қайрай түскенін аңғарамыз. Ол қарсылықтар түрлі бағыттарда көрініс тауып жатты.

XX ғасырдың басында халықтың көзін ашып сауатын арттыратын құралдың бірі мектеп болса, бірі газет пен журнал болған еді. XX ғасырдың алғашқы ширегінде қаймана қазақтың мұң мен зары газет беттерінде де көрініс таба бастаған еді. Нақ осы заманда Патша үкіметінің озбыр отарлаушы саясатын ашық сынып, халықтың көзін ашуды қалайтын жәдиттер тобы баспасөзді қолға алуға кіріскен шақтары еді. Бұл әрине олардың саяси белсенділігімен қатар, азаттық жолындағы нақты қадамдарды жасауымен қатар жүріп отырды. Тарихқа үңіліп қарайтын болсақ, XX ғасырдың алғашқы ширегі қазақ мерзімді баспасөзінің қалыптасып, белсенділік танытуымен ерекшеленген еді. Егер, XIX ғасырдың аяғында елімізде «Түркістан уалаятының газеті» (1870–1883) және «Дала уалаятының газеті» (1888–1902) атты отарлық биліктің тапсырмаларын орындайтын екі басылым болса, 1905 жылдан кейін жаңадан пайда болған газеттер мен журналдар қазақтардың ұлттық мәселелеріне байланысты жазбалар жариялап отырды. 1907 жылы Санкт-Петербургтегі қазақ зиялылары тобының жетекшісі Абдурашид Ибрагимұлы басшылығымен «Серке» газетін шығара бастады. Осы газеттің екінші нөмірінде М.Дулатұлының «Біздің мақсатымыз» атты мақаласы жарық көрді. Патшалық полиция қызметкерлері бұл газеттің астарында «қазақ халқының отарлық басқармасы мен оның өкілдеріне қарсы бағытталған айдап салу әрекеттері бар екендігін сылтауратып» газетті жауып тастаған (Козыбаев, 2012:).

XX ғасыр басындағы Қазақстан аумағында болған әлеуметтік-саяси және саяси-экономикалық үдерістер қазақ қоғамының рухани-ағартушылық саласына тереңінен әсер етті. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және саяси өміріндегі түбегейлі өзгерістер халықтың қоғамдық сана-сезімінің айтарлықтай өзгеруіне ықпал етті және қазақ қоғамындағы жаңа идеяларды, ойларды, көзқарастарды қалыптастыруды анықтайтын ұлттық рухты оята білді. Осы тұрғыда жәдитшіл мектептер мен медреселер қазақ қоғамындағы табанды саяси көзқарастың қалыптасуына өзіндік сүбелі үлесін қосты.

XX ғасырдың бірінші жартысындағы жәдиттік элитаның басым бөлігі қазақтардың этникалық бірегейлігі мен мәдениетін және әлеуметтік-саяси шоғырлануын қалыптастыру үшін елеулі жұмыстар жасады. Жаңа құрылған большевиктік жүйенің орталықтандыру үрдістерін арттыруы мен жалпыұлттық схема бойынша басқару жүйесін біріздендіру, жәдиттік бағыттағы қазақ элитасына қолайлы бола қоймады. Сонымен қатар, орыс тілінде білім алған қазақтың бірегей зиялылары салыстырмалы түрде патшалық биліктің, сонан соң коммунистердің қарқынды қоныс аудару саясатын жүйелі және орынды түрде сынап отырды. Ақпан революциясынан кейін де қазақтың дәстүрлі жер пайдалану жүйесін бұзумен қатар, жергілікті тұрғындардан жерді тартып алу үрдістері еш тоқтамады. Сонымен бірге большевиктердің ұстанған интеграциялық саясаты тек ресейлік басқару органдарын енгізуге ғана емес, қазақтың әлеуметтік және мәдени нормаларына да өз ықпалын тигізді.

Бұл дегеніміз экономикалық және саяси, мәдени салалардағы олқылықтар, жәдитшіл және орыс тілінде білім алған қазақтың зиялы қауымының басының бірігуіне негіз қалыптастырған еді. Олардың негізгі ортақ нүктесі қазақ қоғамының діни көзқарасына құрмет пен адам құқықтары сақтау тұрғысындағы пікір төңірегіне ұйысты. Бірінші дүниежүзілік соғыс қарсаңындағы әлеуметтік жағдайдың тым нашарлап кетуі, жаппай кедейшілік пен білім берудің кері кетуі халықтың наразылығын туғызған себептердің бірі болды. Шыдамы таусылған халық 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске шыға бастады. 1916 жылға дейінгі халықтың саяси санасын ояту жұмыстарында жәдиттік мектептерде білім алғандардың рөлі маңызды болды. Кеңестік тарих ғылымы болса, бұл көтерілістің қозғаушы күшін құрастырған түркі-мұсылман халықтарын бір-бірінен ажыратып көрсету үрдісін таңдап алған. Оның астарында жәдиттік көшбасшыларды «биліктің сатқындары» мен «контрреволюционерлер» сатысына қойып, түркі-мұсылман халықтарының ортақ мүддесін көрсетпеуге тырысатын орыс шовинистік зерттеушілері көптеп кездеседі. (Садуакасов, 1911: 64). Сол секілді кеңес дәуірінде бұл көтерілісті Алаш қозғалысының өкілдері қолдамады, қарсы болды деген пікірлер айтылып келді. Егер Бөкей хандығындағы С. Меңдешев, Жетісудағы Т.Бокин, Маңғыстаудағы Ж.Мыңбаев сынды жетекшілер сол толқулардың басы-қасында ұйымдастырушы болып жүрсе, Алаш қозғалысындағы тағы бір топ қантөгістің алдын алу, халықтың патша жендеттерінің қолынан босқа қырылып қалмауының жолдарын іздестірді (Нұрпейісов, 1922: 3)

Ұлт-азаттық көтеріліс тұншықтырылғаннан кейін, Қазақстан аумағындағы және Орта Азия елдеріндегі жәдиттерге қарсы ғылыми-атеистік білімді жүйелі түрде ілгерілетуді ұйымдастыру шаралары 1925–1926 жылдары толық көлемде жүргізілді. 1926 жылдан бастап жәдиттік қозғалысқа «антисоветтік сипат» тағылып, көптеген тезистер ресми құжаттарда көрініс тапты, ал 1927 жылы «жұмысшылардың таптық жауы» мәртебесі берілген «исламға қарсы күрес шаралары» қатаң түрде жайыла бастады. 1929 жылы үкіметтің арнайы қаулысында мектептерде ислам дінін оқытуға тиым салынып, жәдитшілер мен орыстық білім алған саяси элитаның арасына іріткі салу мақсатында насихаттар күшейе түсті. Ол үшін атеизм саясатының аясында жергілікті мұсылмандардың әкімшілік құрылымдары таратылды, жәдитшілердің өздерінің арасында жіктелуге апаратын жағдай қалыптастырылды. 1931 жылы большевиктердің пікірінше, «қазақ қоғамы арасына исламмен бірге зорлықпен енгізілген араб тілінің» мәртебесі халық санасынан өше бастады (Frede, 2011).

Қорытынды

Қазақстандағы жәдиттік бағыттағы мектептердің қалыптасуына И.Гаспиринскийдің рөлі маңызды болды. Қазақстанның мұсылмандық ортасында «жаңа әдісті» мектептер баяу ашылды, оның себептерін жердің кеңдігі, халықтың әлі де болса көшпелілікте өмір сүргендігі және орыс билігінің қазақтарды өзге түркі-мұсылман халықтарынан алшақ ұстағандығымен байланыстыруға болады. Аймақтардағы ашылған дәстүрлі жәдит мектептерде балаларды тәрбиелеуге және тәжірибе алуға толық негіз қалыптасқанды. Дәстүрлі оқу орындарының оқу жоспары мақсатты түрде жергілікті халықтың рухани және өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған. Оқу бағдарламасында діни пәндер мен жаратылыстану пәндері қатарынан оқытылды. Ресейдің отарлық саясаты жергілікті мектептерде жалпы білім беру пәндерін енгізуге нақты серпін берді. Патшалық әкімшіліктің негізгі міндеті қазақ қоғамына орыс тілінің таралуы және оларды орыс мәдениетіне тарту болды. Сондықтан түрлі заңнамалар шығарылды. Қазақстан жерлерін басқаратын үш генерал-губернаторлық жүйесі исламды және оның барлық институттарын елемеді. Сонымен қатар билік жәдитшілерді отарлық билікті құлататын оппозициялық саяси блок пен қозғалыс ретінде қарастырып, олардың кез келген әрекеттеріне тосқауыл қоюға тырысты. Ал жәдитшілердің бір ғана талабы болды, ол ана тілінде білім алу және орыс келімсектерді қоныстандыруды тоқтату секілді қоғамның заңды талаптарын көтерді. Жәдитшілер демократиялық реформаларды одан әрі тереңдету қажеттілігін түсіндірді, Патшалық Ресейлік үкіметке қазақ қоғамының мұңы мен зарын естіртуге тырысты. Мемлекеттік Думада түркі-мұсылман халықтарынан

депутаттардың сайлануын талап етті. Алайда, Патшалық үкімет жәдиттік қозғалыстың шын мәнін түсінбеді, тіпті түсінгісі келмеді, сонымен оны «пантүркішілдік» және «панисламшылдықпен» байланыстырды. «Кәдімшілдікті» ашық қолдап, жәдитшілдердің ұлттық бағыттағы саяси талаптарын таптауға бет бұрды. Жәдиттік зиялы қауымға саяси күш көрсетудің нәтижесінде олардың керісінше бірігуіне септігін тигізді. Қазақстандағы XX ғасыр басындағы жәдиттер белгілі бір топтың, немесе белгілі бір аймақтың ғана емес, тұтас ұлттың әлеуметтік-саяси санасын көтеруге белсенділік танытқан ағартушылық кезеңді қалыптастыра білді.

Дереккөздер

RMTM — Ресей мемлекеттік тарихи мұрағаты

Sources

RMTM — Russian State Historical Archive

Әдебиеттер тізімі

- Абдакимов, 1994 — *Абдакимов, А.* История Казахстана (с древнейших времен до наших дней).: Учебное пособие. Алматы: ТОО Издательский дом «Казахстан», 1994. 235 с.
- Аллаберген, т.д., 1996 — *Аллаберген Қ., Нұқабайұлы Ж., Оразайұлы Ф.* Қазақ журналистикасының тарихы. Алматы: Рауан, 1996. 236 б.
- Бөкейхан, 1995 — *Бөкейхан А.* Таңдамалы // Құраст. Р.Н. Нұрғалиев. Алматы, 1995. 21 б.
- Жұмабаев, 1995 — *Жұмабаев, М.* Шығармалар // құраст. М. Базарбаев. Алматы, 1995. Т. 1. Б. 186–188.
- Кенжетаев, 1998 — *Кенжетаев Б.А.* Казанские учебные заведения и процесс формирования казахской интеллигенции в середине XIX-начале XX вв. Казань, 1998. 5 с.
- Кешімов, 1913 — *Кешімов, М.* Әулие-ата. Айқап, 1913. № 1. 5 с.
- Козыбаев, т.д., 2006 — *Козыбаев С.К., Нода Л.П., Рожков А.В.* Журналистика Казахстана : энциклопедия. Алматы: Экономика, 2006. 536 с.
- Кунанбаев — *Кунанбаев А.* (1845–1904). «Свою судьбу от мира не таю...»: избранное / Абай; [Сост. Герольд Бельгер]. Алматы : КРАМДС-Ахмет Яссауи, 1995. 299 с.
- Нұрпейісов, 1995 — *Нұрпейісов Қ.* Алаш һәм Алашорда. Алматы, 1995. 64 б.
- Пірманов, Қапеева, 1997 — *Пірманов, А., Қапеева, А.* Қазақ интеллигенциясы.-Алматы, Атамұра, 1996. 66 б.
- Пяковский, 1958 — *Пяковский А. В.* Революция 1905–1917 годов в Туркестане. Москва, 1958, 543 с.
- Садуақасов, 1922 — *Садуақасов С.* Қазаққа не керек? // Өртен газеті, 1922. № 6. 5 б.
- Сембаев, Храпченков, 1972 — *Сембаев, А.И., Храпченков, Г.М.* Очерки по истории школ Казахстана. Алма-Ата: «Мектеп», 1972. 162 с.
- Сералин, 1911 — *Сералин М.* Қазақ Қандастарымызға // Айқап, 1911. № 4. 5 б.
- Сералин, 1914 — *Сералин М.* Орну Толмастай Өлім // Айқап, 1914. № 17. 5 б.
- Цаликов, 1913 — *Цаликов А.Т.* Кавказ и Поволжье. Очерки инородческой политики и культурно-хозяйственного быта. М.: Издание М. Мухтарова, 1913. 184 с.
- Эгамбердиев, 2009 — *Эгамбердиев, М.Ш.* XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Түркістандағы жәдид мектептері // Шығыстану зерттеулер журналы, 2009. Б. 33–40.
- Ablani, 1998 — *Ablani, A.* Tanlangan Asarlar, II-jild. Toshkent, 1998. 288 p.
- Andican, 2003 — *Andican, A.A.* Ceditizm'den bağımsızlığa hâricte: Türkistan mücadelesi. İstanbul, 2003. 25 p.
- Çağla, 2002 — *Çağla C.* Azerbaycan'da milliyetçilik ve politika. İstanbul, 2002. 41 p.
- Ergün, Çiftçi, 2016 — *Ergün M., Çiftçi B.* Türk Dünyasının İlk Ortak Eğitim Reformu: Usul-ü Cedit Hareketi. I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı. İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, 2016. Pp. 1–15.
- Frede, 2011 — *Frede V.* Doubt, atheism, and the nineteenth-century Russian intelligentsia. University of Wisconsin Press, 2011. 5 p.
- Kasimov, 2009 — *Kasimov B.* “Milli uyanış”. AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi, 2009. 2 p.
- Khalid, 2002 — *Khalid A.* Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş. Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. 636 p. (In Turk.).
- Kırımlı, 2010 — *Kırımlı H.* Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler (1905–1916). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 54 p.
- Kovalskaya, 2002 — *Kovalskaya S.* Kazakistan'da Ceditçilik. Türkler Ansiklopedisi, Çev. Babavatan, H. Türkler, 2002. Pp. 644–651. 646 p.
- Kurat, 1993 — *Kurat A.N.* Rusya tarihi: başlangıçtan 1917'ye kadar. Ankara, 1993. Pp. 384–386.
- Olcott, 1995 — *Olcott M.B.* The Kazakhs. Stanford, Hoover Institution Press, 1987. 119 p.
- Shylmambetov, Saparov, 2023 — *Shylmambetov S., Saparov B.* Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the Structure of National Identity. Bilig, 2023. Pp. 179–205.
- Sokol, 1954 — *Sokol E. D.* The Revolt of 1916 in Russian Central Asia. JHU Press, 1954. Vol. 71. 208 p.
- Türkoğlu, 2000 — *Türkoğlu İ.* Rusya Türkleri arasındaki yenileşme hareketinin öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858–1936). İstanbul, 2000. 343 p. (In Turk.).
- Yalçinkaya, 1997 — *Yalçinkaya A.* Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze. 2006. 268 p. (In Turk.).

References

- Abdaqimov, 1994 — *Abdaqimov A. Istoriya Kazakhstana (s drevneyshikh vremen do nashikh dney): Uchebnoe posobiye [History of Kazakhstan (from ancient times to the present day): Textbook.]*. Almaty: TOO Izdatel'skiy dom "Kazakhstan", 1994. 235 p. (In Russ.).
- Ablani, 1998 — *Ablani A. Tanlangan Asarlar, II-jild [Selected works, volume II]*. Toshkent, 1998. 288 p. (In Uzb.).
- Allabergen, et al., 1996 — *Allabergen Q., Nuqabayuly J., Orazayuly F. Qazaq jurnalistikasynyn tárihy [The History of Kazakh journalism]*. Almaty: Rauan, 1996. 236 p. (In Kaz.).
- Andican, 2003 — *Andican A.A. Cedidizm'den bağımsızlığa hăriçe: Türkistan mücadelesi [From modernism to independence abroad: the struggle of Turkistan]*. İstanbul, 2003, 25 p. (In Turk.).
- Bokeyhan, 1995 — *Bokeyhan A. Tandamaly [Favorites]* // Qurast. Nurgaliyev R.N. Almaty. 1995. 21 p. (In Kaz.).
- Çağla, 2002 — *Çağla, C. Azerbaycan'da milliyetçilik ve politika [Nationalism and politics in Azerbaijan]*. İstanbul, 2002. 41p. (In Turk.).
- Egamberdiev, 2009 — *Egamberdiev, M. Sh. XIX gasyrynyn sony men XX asyrynyn basyndagi Turkistandagy jadid mektepteri [The Jadid schools in Turkistan at the end of the 19th century and beginning of the 20th century]* // *Shygystanu zertteýler zhurnaly*, 2009. No. 49(4). Pp. 33–40. (In Kaz.).
- Ergün, Çiftçi, 2016 — *Ergün M., Çiftçi B. Türk Dünyasının İlk Ortak Eğitim Reformu: Usul-ü Cedit Hareketi. I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı [The First Common Educational Reform of the Turkish World: The Usul-ü Cedit Movement]*. İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, 2016. Pp. 1–15. (In Turk.).
- Frede, 2011 — *Frede V. Doubt, atheism, and the nineteenth-century Russian intelligentsia*. University of Wisconsin Press, 2011. (In Eng.).
- Jumabayev, 1995 — *Jumabayev M. Shygarmalar [Works]* // qurast. M. Bazarbayev. Almaty, 1995. Vol. 1 Pp. 186–188. (In Kaz.).
- Kasimov, 2009 — *Kasimov B. Milli uyanış [National awakening]*. AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi, 2009. 2 p. (In Turk.).
- Kenjetaev, 1998 — *Kenjetaev B.A. Kazanskіe uchebnye zavedeniya i protsess formirovaniya kazakhskoy intellektsii v seredine XIX-nachale XX vv. [Kazan's Educational institutions and the process of formation of the kazakh intelligentsia in the mid-19th to early 20th centuries]*. Kazan', 1998. 5 p. (In Russ.).
- Keshimov, 1913 — *Keshimov M. Äuliye-ata [Auliye-ata]* Ayqap, 1913. 5 p.(In Kaz.).
- Khalid, 2002 — *Khalid A. Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarna Giriş [Jadidism and the new identities in Central Asia]* Türkler, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara, 2002. 636 p. (In Turk.).
- Kırımlı, 2010 — *Kırımlı, H. Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler (1905–1916) [Crimean Tatars' national identity and national movements (1905–1916)]*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. 54 p. (In Turk.).
- Kovalskaya, 2002 — *Kovalskaya S. Kazakistan'da Ceditçilik [Jadidism in Kazakhstan]* Türkler Ansiklopedisi, Çev. Babavatan, H. Türkler, 2002. 646 p. (In Turk.).
- Kozybaev, et al., 2006 — *Kozybaev S.K., Noda L.P., Rojkov A.V. Jurnalistika Kazakhstana: entsiklopediia [Journalism in Kazakhstan: Encyclopedia]*. Almaty: Ekonomika, 2006. 536 p. (In Kaz.).
- Kunanbaev — *Kunanbaev A. (1845–1904). "Svoyu sud'bu ot mira ne tajı...": izbrannoye // Abai ["I Do Not Hide My Fate from the World...": Selected works // Abai]*. Almaty: KRAMDS-Akhmet Yassauı, 1995. 299 p. (In Russ.).
- Kurat, 1993 — *Kurat A.N. Rusya tarihi: başlangıçtan 1917'ye kadar [The history of Russia: from the beginning to 1917]*. Ankara, 1993. Pp. 384–386. (In Turk.).
- Nurpeyisov, 1995 — *Nurpeyisov Q. Alash häm Alashorda [Alash and Alashorda]*. Almaty, 1995. 64 p. (In Kaz.).
- Olcott, 1995 — *Olcott M.B. The Kazakhs*. Stanford, Hoover Institution Press, 1987. 119 p.
- Pırmanov, Qapeeva, 1997 — *Pırmanov A., Qapeeva A. Qazaq intellektsiyasy [Kazakh intelligentsia]*. Almaty: Atamura, 1996. 66 p. (In Kaz.).
- Pyaskovski, 1958 — *Pyaskovski A.V. Revolyutsiya 1905–1917 godov v Turkestane [The Revolution of 1905–1917 in Turkestan]*. Moscow, 1958, 543 p. (In Russ.).
- Saduaqasov, 1922 — *Saduaqasov S. Qazaqqa ne kerek? [What does the Kazakh need?]* // Örten gazeti, 1922. 5 p. (In Kaz.).
- Sembaev, Khrapchenkov, 1972 — *Sembaev A.I., Khrapchenkov G.M. Ocherki po istorii shkol Kazakhstana [Essays on the history of schools in Kazakhstan]*. Alma-Ata: "Mektep", 1972. 162 p. (In Russ.).
- Seralin, 1911 — *Seralin M. "Qazaq Qandastarımaız" [To our Kazakh fellow countrymen]*. Ayqap, 1911. 5 p. (In Kaz.).
- Seralin, 1914 — *Seralin M. "Ornu Tolmastay Ölüm" [Death that Does Not Fill the Place]*. Ayqap, 1914. 5 p. (In Kaz.).
- Shylmambetov, Saparov, 2023 — *Shylmambetov S., Saparov B. Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the Structure of National Identity*. Bilig, 2023. Pp. 179–205.
- Sokol, 1954 — *Sokol E. D. The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*. JHU Press. 1954. Vol. 71. 208 p.
- Tsalikov, 1913 — *Tsalikov A.T. Kavkaz i Povolzh'ye. Ocherki inorodcheskoy politiki i kul'turno-khozyaystvennogo byta [The Caucasus and Volga Region. Essays on the politics and cultural-economic life of foreign peoples]*. M.: Izdanie M. Mukhtarova, 1913. 184 p. (In Russ.).
- Türkoğlu, 2000 — *Türkoğlu İ. Rusya Türkleri arasındaki yenileşme hareketinin öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858–1936) [Rızaeddin Fahreddin (1858–1936), One of the pioneers of the reform movement among Russian Turks]*. İstanbul, 2000. 343 p. (In Turk.).
- Yalçinkaya, 1997 — *Yalçinkaya A. Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze [Colonialism-pan-islamism in the context of Turkistan, 1856 to the Present]*. 2006. 268 p. (In Turk.).

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Борза В.	
НЕВИЛЬ ЧЕМБЕРЛЕНДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ШЕКТЕУЛЕРІ.....	767
Қабылдинов З.Е., Черниенко Д.А., Беркінбаев О.У.	
ӘБІЛПЕЙІЗ СҰЛТАННЫҢ АМАНАТТА БОЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ЖОҢҒАР ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ РӨЛІ.....	781
Күзембайұлы А., Әбіл Е.	
ШИБАН ҚАЗАҚТАРДЫҢ ТАРИХИ АҢЫЗДАРЫНДА.....	796

ТАРИХ

Айтмағамбетов Д.Р., Кенжалина Г.Ж.	
1921–1922 ЖЖ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚПЕН КҮРЕСУДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨМЕК.....	814
Асанова Г.К., Қалиев Ж.Н.	
XV ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОСАЯСИ ҚАУЫМДАСУЫ (ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДЕРЕККӨЗДЕР БОЙЫНША).....	827
Батырбекқызы Г., Шылмамбетов С., Идрисова А.	
ҚАЗАҚСТАНДА XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ЖӘДИТШІЛІК БАҒЫТТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІ.....	840
Даутова-Кхан А.И.	
СОҒЫС АРАЛЫҚ КЕЗЕҢДЕГІ ҮНДІСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....	854
Қозыбаева М.М.	
СОҒЫСТАН KEЙІНГІ КЕЗЕҢДЕ (1946–1956 жж.) СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОЛХОЗДАРЫНДАҒЫ АРНАЙЫ ҚОНЫС АУДАРУШЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	866
Торайғыров Е.М., Арпова А.Д.	
ЖОҢҒАР ФАКТОРЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ІШКІ ЖА ШЕШ ҚҚА ҚОНЫС АУДАРУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӘСКЕРИ-САЯСИ ТҮРҒЫДА ІЛУІ (1750–1770 ЖЫЛДАР).....	884
Досқараева А.А., Мұхатова О.Х.	
АУЫЗША ТАРИХНАМАДАҒЫ ЕСІМ ХАННЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ.....	900
Сағнайқызы С., Асылбекова Ж. М-А., Омарова Г.Ә.	
«СОЦИАЛИСТІК МЕНШІКТІ ҚОРҒАУ» ЗАҢЫН ОРЫНДАУ БАРЫСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ.....	915
Сайлаубаева Н.Е., Жұматай С.	
«ҚАЗАҚ ТІЛІ» ГАЗЕТІНІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ.....	928
Токишқадиров Б.Б., Байсарина К.К., Бакытжанова А.Б.	
ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫ МОҢҒОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ОТАНЫНА ОРАЛУЫ: БЕЙІМДЕЛУІ МЕН ҚАЛЫПТАСУЫ.....	940
Тұрлыбекова А.М., Садықова А.М.	
СОҒЫСҚА ДЕЙІН ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДАҒЫ ДІНГЕ ҚАРСЫ САЯСАТТЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	951
Рахимов М.И., Шаяхмет Н.У., Пусырханова Э.Р.	
XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫНДА ПАВЛОДАР ЕРТІС ӨңІРІНДЕГІ ҚАЗАҚ-ҚАЛМАҚ ШАЙҚАСТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ЖАДЫДАҒЫ ОРЫНДАРЫ.....	965

АНТРОПОЛОГИЯ

Біләлова Г.	
ОРМАНБЕТ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚОНЫСЫНДАҒЫ (АҚМОЛА ОБЛЫСЫ) КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ЖҮРГІЗІЛУІ (АЛДЫН АЛА НӘТИЖЕЛЕРІ).....	980

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИИ

Борза В.	
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ВОЕННЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ НЕВИЛЛА ЧЕМБЕРЛЕНА.....	767
Кабульдинов З.Е., Черниенко Д.А., Беркинбаев О.У.	
АМАНАТСТВО СУЛТАНА АБУЛФЕЙСА И ЕГО РОЛЬ В КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИХ ОТНОШЕНИЯХ СЕРЕДИНЫ XVIII ВЕКА.....	781
Кузембайулы А., Абиля Е.	
ШИБАН В ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЯХ КАЗАХОВ.....	796

ИСТОРИЯ

Айтмагамбетов Д.Р., Кенжалина Г.Ж.	
МЕЖДУНАРОДНАЯ ПОМОЩЬ В БОРЬБЕ С ГОЛОДОМ В КАЗАХСТАНЕ В 1921–1922 ГГ.....	814
Асанова Г.К., Калиев Дж.Н.	
ЭТНОПОЛИТИЧЕСКАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XV–XVIII ВЕКАХ (ПО МАТЕРИАЛАМ ФОЛЬКЛОРНЫХ ИСТОЧНИКОВ).....	827
Батырбековна Г., Шилмамбетов С., Идрисова А.	
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ ДЖАДИДИСТСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....	840
Даутова-Кхан А.И.	
СТРУКТУРА И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНДИЙСКОЙ ГРАЖДАНСКОЙ СЛУЖБЫ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД.....	854
Козыбаева М.М.	
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ СПЕЦПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ В КОЛХОЗАХ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1946–1956 ГГ.).....	866
Торайгыров Е.М. Арэпова А.Д.	
ДЖУНГАРСКИЙ ФАКТОР И ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ РЕШЕНИЕ ВОПРОСА О ПЕРЕКОЧЕВКАХ КАЗАХОВ НА ВНУТРЕННЮЮ СТОРОНУ (1750–1770-е ГОДЫ).....	884
Доскараева А.А., Мухатова О.Х.	
ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХАНА ЕСИМА В УСТНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	900
Сагнайкызы С., Асылбекова Ж. М-А., Омарова Г.А.	
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В ХОДЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЗАКОНА «О ЗАЩИТЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОБСТВЕННОСТИ».....	915
Сайлаубаева Н.Е., Жуматай С.	
ИСТОРИЯ ИЗДАНИЯ ГАЗЕТЫ «КАЗАХ ТИЛИ».....	928
Токишкадилов Б.Б., Байсарина К.К., Бакытжанова А.Б.	
РЕПАТРИАЦИЯ КАЗАХОВ ИЗ МОНГОЛИИ НА ИСТОРИЧЕСКУЮ РОДИНУ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ: АДАПТАЦИЯ И СТАНОВЛЕНИЕ.....	940
Турлыбекова А.М., Садыкова А.М.	
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНТИРЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКИ В ПАВЛОДАРСКОМ РЕГИОНЕ В ДОВОЕННЫЙ ПЕРИОД.....	951
Рахимов М.И., Шаяхмет Н.У., Пусырханова Э.Р.	
МЕСТА ПАМЯТИ КАЗАХСКО-КАЛМЫЦКИХ СРАЖЕНИЙ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА.....	965

АНТРОПОЛОГИЯ

Билялова Г.	
ПРОВЕДЕНИЕ КОМПЛЕКСНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА СРЕДНЕВЕКОВОМ ПОСЕЛЕНИИ ОРМАНБЕТ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ (ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ).....	980

CONTENTS

THEORY OF METHODOLOGY

Borza V. THE ECONOMIC AND MILITARY CONSTRAINTS OF NEVILLE CHAMBERLAIN.....	767
Kabuldinov Z.E., Chernienko D.A., Berkinbaev O.U. THE AMANATISM OF SULTAN ABULFEIS AND ITS ROLE IN KAZAKH-DZUNGAR RELATIONS IN THE MIDDLE OF 18th CENTURY.....	781
Kuzembayuly A., Abil Ye. SHIBAN IN THE HISTORICAL LEGENDS OF THE KAZAKHS.....	796

HISTORY

Aitmagambetov D., Kenzhalina G. INTERNATIONAL AID IN THE FIGHT AGAINST FAMINE IN KAZAKHSTAN IN 1921–1922.....	814
Assanova G.K., Kaliyev Zh.N. ETHNOPOLITICAL CONSOLIDATION OF THE KAZAKH PEOPLE IN THE SECOND HALF OF THE XV–XVIII CENTURIES (BASED ON FOLKLORE SOURCES).....	827
Batyrbekkyzy G., Shylmambetov S., Idrissova A. SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF THE JADIDIST MOVEMENT IN KAZAKHSTAN AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY.....	840
Dautova-Khan A.I. STRUCTURE AND FUNCTIONING OF THE INDIAN CIVIL SERVICE IN THE INTERWAR PERIOD.....	854
Kozybayeva M.M. SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF SPECIAL SETTLERS IN THE COLLECTIVE FARMS OF NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE POST-WAR PERIOD (1946–1956).....	866
Toraigyrov Y.M., Arepova A.D. THE DZUNGAR FACTOR AND THE MILITARY-POLITICAL RESOLUTION OF THE ISSUE OF KAZAKH MIGRATION TO THE INNER SIDE (1750S–1770S).....	884
Doskarayeva A.A., Mukhatova O.H. THE FOREIGN POLICY OF KHAN YESIM IN ORAL HISTORIOGRAPHY.....	900
Sagnaikyzy S., Asylbekova Zh. M-A., Omarova G.A. ACTIONS CARRIED OUT BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES WHILE ENFORCING THE “SOCIAL PROPERTY PROTECTION” LEGISLATION.....	915
Saylaubaeva N.E., Zhumatay S. PUBLICATION HISTORY OF THE NEWSPAPER “KAZAKH TILI”.....	928
Tokishkadirov B.B., Baissarina K.K., Bakytzhanova A.B. REPATRIATION OF KAZAKHS FROM MONGOLIA TO THEIR HISTORICAL HOMELAND DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE: ADAPTATION AND DEVELOPMENT.....	940
Turlybekova A.M., Sadykova A.M. SOME ASPECTS OF THE ANTI-RELIGIOUS POLICY IN THE PAVLODAR REGION DURING THE PRE-WAR PERIOD.....	951
Rakhimov M.I., Shayakhmet N.U., Pussyrkhanova E.R. PLACES OF MEMORY OF KAZAKH-KALMYK BATTLES IN THE PAVLODAR-IRTYSH REGION IN THE 1ST HALF OF THE XVIII CENTURY.....	965

ANTHROPOLOGY

Bilyalova G. PRELIMINARY RESULTS FROM COMPLEX ANALYSES AT THE MEDIEVAL SETTLEMENT OF ORMANBET IN THE AKMOLA REGION.....	980
--	-----

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2024. 11 (4)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 21,125.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов
атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй